

the 1950s, concluded in honor of the anniversaries revered in the Ukrainian SSR, in particular, the 50th anniversary of the First Democratic Revolution in Russia (1905—1907), which had its largest area in Ukraine, and the 40th anniversary of the First (Constituent) Congress of the Communist Party of the Bolsheviks of Ukraine (KP(b)U), which took place in July 1918 in Moscow. The theme of the events of 1905—1907 in the South-Western Territories of the Russian Empire preserved in school and university courses on the history of Ukraine, according to the author, needs to expand the source base for detailing events, their personification and an objective vision of causation. The study of events related to the formation of the Communist Party of Ukraine also fits into the context of studying no less relevant topic of modern educational courses on national history, namely, the section "Ukrainian national-democratic revolution of 1917 and the struggle for Ukrainian statehood 1918—1921". Based on the principles of objectivity and comprehensiveness in historical research, the author considers it necessary to involve a wide range of works on these topics — this, at the same time, strengthens the historiographical contours of the study and significantly enriches the information and factual content. It should be noted that the works used in this article from the funds of the Book Chamber of Ukraine named after Ivan Fedorov, given their removal from the extensive library network, are currently rare.

Keywords: historical-party science; collection of scientific works; content analysis; 50th anniversary of the First Russian Revolution of 1905—1907; 40th anniversary of the Communist Party of Ukraine

References

1. Kasymenko O. K. [vidp. red.]. (1955). *Revolutsiya 1905—1907 rr. na Ukrayini. Naukovi zapysky Instytutu istoriyi AN URSR*. T. 6. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR.
2. Buhayov M. V. [vidp. red.]. (1959). *Slavnyy shlyakh borot'by i peremoh: zbirnyk naukovykh prats' kafedry istoriyi KPRS Kyuyiv's'koho medychnoho instytutu imeni O. O. Bohomol'tsya. Vyp. 3*. Kyiv: Medychne vydavnytstvo URSR.

Надійшла до редакції 13 жовтня 2021 року

ІСТОРИЧНІ РОЗВІДКИ

УДК 655.4/.5(477.411)"1917/1920"(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2021.10(303).37-43

Ольга Васківська,

кандидат наук з соціальних комунікацій,
вчений секретар Книжкової палати України,
e-mail: ovaskivska@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8572-622X>

Книговидавнича справа в Києві: 1917—1920 роки

Статтю присвячено діяльності київських видавничих осередків та їхній книжковій продукції, випущеній у роки Української революції. порушено проблему становлення національного книговидання в Києві та забезпечення широкого кола читачів друкованою продукцією. На підставі аналізу тогочасних подій досліджено діяльність книговидавничих осередків, що працювали в Києві та зробили вагомий внесок у розбудову книговидавничої справи.

Стаття ґрунтується на архівних матеріалах та останніх дослідженнях у сфері книговидання періоду Української революції. висвітлено маловідомі сторінки історії книжкової справи Києва й розширено джерельну базу досліджень у царині культурних здобутків нашого народу. Введено до наукового обігу невідомий раніше фактографічний матеріал, зокрема документи про діяльність певних київських видавничих осередків, кількісні показники щодо випуску книжкових видань зазначеного періоду, що сприяє відтворенню об'єктивної картини книговидавничої справи в Україні.

Ключові слова: книжкові видання; видавничі осередки; випуск видань; державні інституції

Постановка проблеми. За роки незалежності склалися передумови для об'єктивного й повного дослідження процесів розбудови книговидавничої справи в Україні впродовж 1917—1920 рр. і, зокрема, діяльності його найбільшого центру — Києва. Період формування книговидавничої справи в місті позначено заснуванням державних інституцій, що опікувалися видавничою сферою, а саме Управління у справах друку та Київського комітету у справах друку, видавничих відділів у структурах різноманітних міністерств і відомств, роботою державних, приватних, кооперативних видавництв та видавничих товариств, що досягли значного зростання темпів

друку книжкових видань і за доволі короткий термін змогли налагодити широкомасштабний випуск літератури як українською, так і мовами нацменшин.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання розвитку книговидавничої справи в найбільшому центрі держави — Києві має особливе значення, оскільки друкованому слову приділяли значну увагу всі уряди, що були при владі. Варто виокремити праці вітчизняних науковців, які досліджували видавничу справу Києва: С. Петрова (книговидання в Києві); С. Зворського (видавнича та бібліотечна діяльність київського товариства "Просвіта"); О. Левчук (діяльність одного з найбільших видавництв України —

київської "Книгоспілки"); В. Хоню (функціонування видавництва "Вік"), М. Рибаківа (діяльність єврейської культурно-просвітницької організації "Культур-Ліга" у м. Києві).

Метою статті є виокремлення з культурної спадщини України найбільшого центру книговидавництва років Української революції — Києва та проведення аналізу діяльності його видавничих осередків упродовж 1917—1920 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здобутки в галузі видавничої справи за роки Української революції набувають дедалі вагомішого значення, оскільки тогочасні книжкові видання становлять національне надбання нашої держави. Варто зазначити, що видавнича сфера, як і будь-яка інша, залежала від політичної стабільності країни, економічної та фінансової діяльності урядів.

Складними політичними умовами позначилися всі роки національно-визвольної боротьби 1917—1921 рр. Як зауважував С. Постернак, революція в Україні пережила стільки стадій, періодів, різних переворотів, змін влад, що не можна говорити про цілісний і безперервний процес розбудови держави.

Якщо розглядати передреволюційні роки, то історично так склалося, що впродовж кількох століть генеза української нації відбувалася в межах Російської імперії й Україна повністю залежала від її політики.

Звертаючись до статистичних даних випуску книжкових видань передвоєнного 1913 р., котрі наводить довідник "Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник" (Санкт-Петербург, 1995), зауважимо, що видавнича діяльність в Україні та, зокрема, в Києві, була доволі активною, оскільки за кількістю випущених назв книжкової продукції місто посіло четверте місце в Російській імперії (після Петербурга, Москви та Варшави), табл. 1.

Таблиця 1

**Кількість книг, випущених 1913 р.
(за місцем видання)**

Місто*	Кількість назв	Наклад	Ціна (руб.)
Санкт-Петербург	7 816	31 792 064	16 418 821
Москва	6 182	45 025 517	12 439 249
Варшава	3 712	6 857 041	1 876 961
Київ	2 019	5 201 980	1 631 739

* У 1913 р. книги видавали у 476 містах і населених пунктах Російської імперії. У таблиці зазначено міста, в яких вийшло друком понад 100 назв.

Наголосимо, що в роки Української революції Київ зберіг лідерство як за обсягами випуску книжкових видань, так і за технічним оснащенням поліграфічної бази. Оскільки в перше десятиліття ХХ ст. у місті відчутно пошлася книговидавнича справа, поліграфічне устаткування потребувало модернізації.

Малопродуктивні старі друкарські верстати замінили швидкісними машинами, спроможними видрукувати тисячу аркушів на годину, тоді як раніше на таку роботу витрачали 10—12 годин.

Слід відзначити, що Київ був і найбільшим містом України. Згідно з даними Київського міського статистичного бюро, що провело перепис міського населення у вересні 1917 р., кількість мешканців сягала 467 591 особу [1].

З приходом до влади Української Центральної Ради (УЦР) на чолі з М. Грушевським Київ став центром політичного та культурного життя країни. У місті розпочали функціонувати українські державні установи; наукові та громадські організації, товариства; нові заклади вищої освіти й політичні партії. Позитивні зрушення відбулися завдяки реформам новоствореного уряду, оскільки до 1917 р., унаслідок багаторічної русифікації, українці не лише були позбавлені можливості створювати в Києві власні культурні установи, навчальні заклади, видавництва, а й навіть писати рідною мовою. Серед 22 чоловічих і жіночих гімназій жодна не була українською. Три українські гімназії з'явилися в місті лише за часів УЦР 1917 р. Навчання української мови не здійснювали взагалі.

Історик і публіцист Д. Дорошенко зазначав у книзі "Історія України. 1917—1923": "Як же багато сил пішло у нас на те, щоб російський, польський, єврейський Київ став українським. Скільки українських сердець (українських по крові, по суті) вдалося нам запалити! А скільки не вдалося... І цю тяжку дорогу від губернського центра до столиці всього нашого народу Києву ще належить пройти. Всупереч усім нашим ворогам і недругам! І тоді Україна наша відродиться!"

У роки розбудови державності українські культурні традиції поступово відновлювалися, й не останню роль у цьому процесі відіграла друкована продукція вітчизняних видавництв.

Уряд УЦР надав українській мові статусу державної, ухваливши низку законодавчих актів, що сприяло забезпеченню населення літературою рідною мовою. У 1917 р. видавничі осередки активно друкували книги українською, зокрема побачили світ 35 праць М. Грушевського в акціонерному товаристві "Петро Барський у Києві" (окремі витримали по два—три перевидання); опубліковано понад 10 назв творів Б. Грінченка (надрукували "Криниця", "Видавництво М. Грінченкової"), І. Нечуя-Левицького ("Криниця", "Видавництво книгарні Є. Череповського"), І. Франка ("Вернигора", "Криниця") та інших письменників.

Отже, в перші роки Української революції книговидавнича справа на київських теренах перебувала у фазі активного піднесення, ставши одним із визначальних векторів суспільного розвитку.

Авторка з'ясувала, що впродовж 1917—1920 рр. у Києві випускали продукцію 126 видавництв і видав-

ничих товариств. Якщо порівнювати ці показники з іншими містами України: в Одесі діяло 43 осередки, Харкові — 27, Катеринославі — 13, то маємо суттєву різницю. Кількість літератури, надрукованої в Києві, сягала 40% її загального обсягу, що дає підстави вважати місто найбільшим центром книговидавництва зазначеного періоду.

Значущою подією для видавничої сфери стало заснування в Києві державної інституції — Управління у справах друку, що опікувалося вітчизняним книговидавництвом, та Київського комітету у справах друку, очолюваного В. Любарським. До функцій останнього входили:

- прийом та реєстрація видань, надрукованих у м. Києві, надсилання їх у визначеній законом кількості примірників до Управління і листування з Управлінням та друкарнями;

- перегляд надсилаємих творів друку та письмове докладавання о тих творах, у змісті яких буде знайдено щось, що перечить карному закону, і зносили в цій справі з судом;

- прийом заяв на відкриття нових періодичних видань, реєстрація та листування в цій справі;

- реєстрація нових друкарень, літографій та інших закладів, які видають твори друку, видача розписок відповідно до заяв на відкриття друкарень і інших заведень та опечатування шнурових книжок друкарських заказів" [2].

Збереглися архівні документи ЦДАВО України щодо складу цензорів Київського комітету у справах друку. Штат відомства налічував 22 співробітники: М. Берж, І. Гришковський, Б. Гурський, В. Єршовський, В. Іванов, М. Ітельсон, Б. Кільвейн, В. Любарський, І. Настальський, О. Нікольський, Б. Новицький, М. Опатовський, С. Павлов, К. Реймерс, О. Сидоров, О. Сорокін, І. Тарнавський, В. Трофимович, О. Якшин, Є. Якіменко, О. Ярошевський, М. Яценко [3].

У роки Української революції відбулося формування на нових засадах і державних установ, зокрема в період Гетьманату П. Скоропадського в Києві діяло 15 міністерств (згідно з довідником "Полный справочник-указатель правительственных мест и лиц Украинской Державы", 1918). Відомства мали у структурі видавничі підрозділи, що спеціалізувалися на випуску профільної літератури. Найбільше назв книг надрукував видавничий відділ Міністерства народної освіти, що взялося за створення підручників для початкових і середніх шкіл, і 57% таких видань виходили друком саме в Києві.

Автори навчальної літератури: С. Русова, О. Курило, Т. Лубенець, С. Черкасенко — обстоювали активну державницьку та громадянську позиції, наприклад С. Русова була членом УЦР, входила до складу Міністерства народної освіти (за доби УЦР, Гетьманату та Директорії), була головою Всеукраїнської учительської спілки, членом редакційної колегії часопису "Вільна українська школа"; разом з

Ю. Сірим, Я. Чепігою та С. Черкасенком започаткувала видавництво "Українська школа". Діятка брала активну участь в освітянських форумах, працювала над створенням національної системи освіти, обґрунтовуючи переваги нової української школи. С. Русова — автор понад 10 книг, присвячених освітянській тематиці (поміж них — "Український буквар", "Дошкільне виховання", "Перша читанка для дорослих, для вечірніх та недільних шкіл", "Методика початкової географії" тощо). Усі сили й творче натхнення Софія Федорівна віддавала організації вільної національної школи для виховання свідомого молодого покоління українців.

Відомий освітянин С. Черкасенко, який був автором видань "Буквар", "ГраMATка", "Рідна школа: читанка", "Найпотрібніші правила правопису", спільно з О. Курило й Т. Лубенцем плідно працював на ниві підготовки та видання навчальної літератури для українських шкіл.

Від 1917 р. у Києві розпочалося формування засад нової україномовної вищої освіти. З ініціативи І. Огієнка було засновано Український народний університет, в якому викладали знані професори О. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський та інші. Окрім педагогічної, вони здійснювали й дослідницьку діяльність, результати якої оприлюднювали в наукових виданнях. Зазначимо, що в роки Української революції заклади вищої освіти вперше розпочали видавати наукові видання, літературу з освіти, науки та культури рідною мовою.

Упродовж 1917—1920 рр. видавці друкували книги різноманітної тематики — від агітаційно-політичних до дитячих. Оскільки найактуальнішими тогочасними питаннями були новий устрій України та її автономія, виходили праці з аналізом політичних подій, репрезентуючи нові, з ідеологічного погляду, аспекти суспільного ладу Української держави, висвітлюючи проблеми її розбудови та політичного устрою.

Актуальним було аграрне питання, зокрема розподілу землі: видавці оприлюднювали програмні матеріали щодо земельної реформи, власності на землю та умов користування нею, націоналізації, передачі хліборобським громадам тощо. Виходили у світ історіографічні дослідження з новими концепціями історії нашої держави, зокрема праці М. Грушевського "Ілюстрована історія України", В. Антоновича "Коротка історія України", С. Єфремова "Історія українського письменництва" тощо. І, звісно, видавали книги, присвячені Києву та його храмам, музеям, історичним пам'яткам архітектури, як-от К. Шероцький "Київ: путеводитель с планом г. Киев", Ф. Эрнст "Художественные сокровища Киева, пострадавшие в 1918 г."

Київські видавничі осередки "Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь", "Всеуито", "Українська школа", "Видавництво книгарні Є. Черепов-

ського", "Товариство шкільної освіти", "Дніпросоюз", "Всеукраїнський кооперативний видавничий союз" ("Книгоспілка"), "Вік", "Грунт", "Книгозбірня", "Праця", "Серп і молот", "Сяйво", "Шлях" активно працювали, посідаючи в період Української революції верхні сходинки за випуском книжкової продукції.

За дослідженням авторки, найбільші київські видавничі осередки "Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь" упродовж 1917—1920 рр. випустили понад 500 назв книжкових видань українською мовою. Одним із чинників успішної діяльності став період заснування цих підприємств — до 1917 р., тобто вони набули певного досвіду підготовки й видання друкованої продукції, а також краще орієнтувалися на книжковому ринку (оперативніше вивчали читацький попит і друкували книги, що були актуальними). Продуктивна праця зазначених видавничих осередків упродовж 1917 р. дала їм змогу вже 1918 р. придбати власні друкарні та відкрити книгарні.

Київські видавництва здебільшого були універсальними й відігравали вагомий роль у реалізації державних і громадських видавничих проєктів (друк підручників, довідників з української термінології тощо), налагодивши масовий випуск літератури рідною мовою. Найбільше книг випустили видавничі товариства "Криниця" (143 назви) та "Вернигора" (111).

Характерною ознакою окресленого періоду є те, що до видавничої справи активно долучалися й автори, й приватні особи. Найпомітнішими були такі приватні видавничі осередки: "Видавництво книгарні Є. Череповського" (друкувало українські підручники та твори вітчизняних письменників), "М. Грінченкової" (художня література), "Книгоиздательство И. И. Самоненко" (підручники, літературні збірники, технічна література), "Издательство Г. Н. Поляка" (книги для дітей).

"Видавництво В. Різниченка" та "Видавництво Т. Колесниченка" одночасно виконували й авторську, й видавничу функції.

Частина видавництв міста були орієнтовані на певну тематику, зокрема "Українська школа", "Товариство шкільної освіти", "Сотрудник" випускали навчальну літературу; "Український агроном" — книги із сільського господарства та кооперації; "Українське пасішництво" було пов'язано з іменем дослідника В. Нестерводського та його працями, присвяченими бджільництву. Найбільшим тогочасним досягненням науковця стала оприлюднена 1919 р. монографія "Пчеловодство", призначена бджолярам.

Варто приділити увагу діяльності двох київських видавництв, що випускали книги для дітей — "Волошки" та "Нашим дітям". Для найменших читачів вони друкували найвідоміші українські казки, наприклад, "Солом'яний бичок", "Коза-дереза", "Кривенька качечка", "Пан Коцький", оздоблюючи їх малюнками Г. Павловича, а також у перекладі з інших мов видали казки Д. Маміна-

Сибіряка "Упертий цап" (1917), "Червона хусточка" (1918), "Індуські народні казки" (1919) тощо.

Деякі київські видавництва випускали серію "Дитячі книги", зокрема "Час", "Вернигора", "Друкарь", "Криниця". Видавнича спілка "Книгозбірня" зазначала, що "в першу чергу видають твори, які задовольнятимуть потреби нашої шкільної молоді" [4], і впродовж 1918 р. випустила чотири книги Джека Лондона й ілюстровані казки О. Вайльда.

У Києві діяли спільні (мали філії) видавництва: "Українська накладня" Я. Оренштайна (Київ—Лейпціг); "Українська книжка" (Київ—Львів), головою якого був А. Крушельницький; "Шляхи" (Київ—Львів); "Наша воля" (Київ—Відень). Серед нацменшин — "Сотрудник" (Київ—Петербург); "Книга" (Петербург—Москва—Київ); польське видавництво "Wydawnictwo komunist "Grybuna" (Москва—Київ—Смоленськ); "Издательство Х.-Д. Паппадопуло" ("Edition K.-D.-Pappadopoulos", Київ—Афіни) тощо.

Слід зауважити, що видавництво "Українська накладня" уклало угоду з урядом П. Скоропадського щодо реалізації широкої видавничої програми, випуску підручників, творів класиків української та зарубіжної літератури. Так, 1918 р. побачили світ 17 назв книг, серед яких — тритомник Т. Шевченка, твори Л. Глібова, Є. Гребінки, Б. Лепкого, закордонних авторів Д. Дефо й А. Франса. Наступними двома роками кількість назв сягнула 36, поміж них — п'ятитомник Т. Шевченка, тритомник Марка Вовчка, твори І. Франка, О. Кобилянської, "Казки братів Грім".

Відомо, що Я. Оренштайн мав відправити кілька десятків вагонів друкованої продукції з Німеччини, але до України вони не дійшли (на думку авторки, понад 10% готової книжкової продукції було втрачено через протистояння різних політичних і військових угруповань).

Упродовж Української революції до випуску літератури долучилися й кооперативні установи, як-от Центральний український кооперативний комітет, Дніпровський союз споживчих товариств ("Дніпросоюз") тощо.

Товариство "Дніпросоюз" мало власне видавництво в Києві, що 1917 р. реалізувало книжок на суму 142 231 крб 64 коп., а за 11 місяців 1918 р. — на 766 976 крб 55 коп. [5]. У розпорядженні "Дніпросоюзу" були власні друкарня, склад і книгарня. Упродовж 1917—1920 рр. у товаристві побачили світ праці М. Туган-Барановського, К. Шеметіва, Л. Бертрана, Є. Єгорова та інших. Видання містили інформацію про розвиток кооперативного руху, досвід інших народів щодо практичної кооперативної праці й будівництва тощо.

Наголосимо, що характерною рисою видавців того періоду було бажання створити умови для культурного розвитку українського народу через просвіту й самоосвіту, прищеплення любові до батьківщини, рідної мови та знань.

Київ був багатонаціональним містом, а отже книги виходили багатьма мовами. Найбільше серед національних меншин надруковано літератури російською, польською мовами та на їдиш.

Потужними київськими російськомовними видавництвами були "Сотрудник", "Голос", "Жизнь", "Пироговское товарищество", "Книгоиздательство И. И. Самоненко", "Издательство М. Гольдфайна" тощо.

Окремі видавництва випускали літературу двома мовами, наприклад, "Книгоиздательство И. И. Самоненко" (російською та українською); видавництво "L. Idzikowski" (польською та російською), "Всевидав. Київська філія" (українською, російською, польською).

У 1918 р. "Книгоиздательство И. И. Самоненко" перейшло на випуск українських підручників, надрукувавши "Початкову граматику української мови : підруч. для почат. шк. і першого кл. серед. шк.", "Коротку граматику української мови" П. Залозного та "Українську історію: від найдавніших до наших часів, в корот. огляді, з вступ. сл. про всесвіт. Історію" Гр. Гетьманця (1919).

На випуску російськомовної навчальної та наукової літератури спеціалізувалися видавництва "Сотрудник" і "Пироговське товариство", а також київські заклади вищої освіти, як-от Університет Святого Володимира, Політехнічний інститут.

Збереглися архівні документи щодо діяльності видавництва "Сотрудник" (15 років випускало підручники російською мовою), що висвітлюють стан книгодрукування зазначеного періоду й ставлення до тогочасних подій окремих видавців. Так, 1918 р. власник "Сотрудника", кандидат природничих наук М. Цитрон запропонував Міністерству народної освіти друкувати підручники українською мовою, перекладаючи власні російськомовні, для чого було створено український відділ на чолі з А. Шумицьким [6]. Листування директора "Сотрудника" з Департаментом вищої та середньої освіти тривало від травня до листопада 1918 р., планувалося надрукувати 20 підручників для вищих початкових і молодших класів середніх навчальних закладів та 22 підручники для середніх навчальних закладів.

В одному з документів від 3 липня 1918 р. на ім'я директора видавничого відділу Міністерства народної освіти М. Цитрон зазначав: "...Я з цього (1918 р. — О. В.) розпочинаю друкування підручників на українській мові, згідно програми Міністерства. Мною намічений широкий план праці, а саме видання до січня 1919 р. до 30 різних підручників, з яких 5 мають з'явитися вже перед початком шкільного року. На превеликий жаль, технічні друкарські умови в Києві та провінції стають на перешкоді моїм замірам. Не кажучи вже за страйки, брак паперу й інші випадкові пригоди — навіть в нормальних умовах часу всі місцеві друкарні обтяжені працею й не тільки не мають змоги збільшити продукцію, але навпаки, відмовляються від вже прийнятих замовлень. Так,

наприклад, друкарня військового Міністерства, яка прийняла моє замовлення на друк "Початкової геометрії" Астряба — мусила відмовитись через те, що 22/VI вона перейшла до розпорядження п. Державного Секретаря Кістяківського, який наказав друкувати там "Державні вісті" та "Бюлетень УТА", а всі приватні замовлення (в тому числі й моє) — припинити й набір розібрати" [7]. Далі в документі зауважено про можливість часткового друку підручників у Німеччині та Австрії. Проте ані "Природознавства" в трьох частинах Ю. Вагнера, ані "Ботаніки" В. Зеленського, ані "Хімії" І. Кукулеско, ані інших підручників цього видавництва, зазначених у реєстрі навчальної літератури й запланованих до друку українською мовою, віднайти не вдалося. Найімовірніше, військові дії 1919—1920 рр. не дали змоги втілити в життя плани видавництва.

У Києві діяли потужні поліграфічні підприємства, засновані ще до 1917 р., зокрема друкарні: акціонерного товариства "Петро Барський у Києві", "Акціонерного товариства друкованої та видавничої діяльності Г. Т. Корчак-Новицького", "І. І. Чоколова", "П. І. Бонадурера", "С. В. Кульженка", товариства "І. М. Кушнар'єв і К^о" та Києво-Печерської Лаври, що випускали 75% друкованої продукції Києва. Підприємства мали сучасне на той період поліграфічне обладнання, наприклад, на січень 1914 р. у друкарні "С. В. Кульженка" налічувалося 53 друкарських верстатів (1905 р. працювало майже 300 робітників), "Печатня С. П. Яковлева" мала 28 машин, "І. І. Чоколова" та "М. Т. Корчак-Новицького" — по 25 [8]. Випускали книги накладом від 1000 до 50 000 примірників, наприклад, друкарня "П. І. Бонадурера" 1917 р. видала книгу С. Басова-Верхоянцева "Конек-Скакунок" накладом 50 000 примірників.

Друкарня "І. І. Чоколова" видала праці професора К. Воблого, а "Г. Т. Корчак-Новицького" — наукові розвідки Р. Гельвіча, П. Гріцінського та інших. У роки Української революції зазначені підприємства випустили велику кількість книжкової продукції, найбільше заповнивши книгарні новими виданнями 1917 р.

Найвідомішими тогочасними київськими видавничими осередками, що друкували книги польською мовою, були "Wydawnictwo L. Idzikowski" ("Видавництво Л. Ідзіковського") та "Wydawnictwo W. Karpiński" ("Видавництво В. Карпінського"). Збереглися відомості про 60 назв надрукованих ними книг, як-от: К. Iwanicki "Budownictwo wiejskie: poradnik przy wznoszeniu zabudowań na wsi" ("Wydawnictwo L. Idzikowski", 1917), "Słownik wyrazów obcych" ("Wydawnictwo W. Karpiński", 1920).

Найбільше видань польською мовою вийшло 1917 р., зокрема книги Є. Бандровського, Г. Багінського, М. Дубицького, І. Грабовського, В. Калиновського, Г. Олеховського, С. Богуської. Література мала широке тематичне спрямування — історична, художня, військова, навчальна тощо.

У Києві діяла й найбільша кількість єврейських видавничих осередків: "Київське видавництво", "Культур-Ліга", "Їдишер фолкс-фарлаг" ("Єврейське народне видавництво"), "Видавництво М. Х. Гольдфайна", "Онгойб фарлаг" ("Початок"), "Віленське видавництво Б. А. Клецкіна", "Дорем-фарлаг" ("Південне видавництво") тощо.

Великий внесок у розвиток єврейської культури зробила культурно-просвітницька організація "Культур-Ліга", створена у Києві на початку 1918 р. Зусиллями її членів було засновано вечірні школи для дітей і дорослих, єврейську бібліотеку-читальню, дитячий клуб, музичну школу, Єврейський народний університет, друкарню, що видавала літературу для дітей і підручники.

Найпопулярнішими єврейськими письменниками окресленого періоду, чії твори друкували найчастіше, були Шолом-Алейхем, Х. Бялик, В. Каррік, Д. Кассель, П. Маркиш, З. Розенталь, М. Спектор, І. Перец.

Книги іншими мовами здебільшого з'являлися під час перебування іноземних військових угруповань на окремих територіях України. Так, літератури німецькою мовою найбільше вийшло в період перебування німецьких військ у Києві. Наприклад, брошура "Чого прийшли німці на Україну? Офіційні повідомлення, думки, розмови" впродовж 1918 р. витримала чотири перевидання. Довідник "Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew" ("Ви знаєте Київ? Путівник по Києву для солдатів") був призначений для потреб німецьких військових. У книзі, виданій 1918 р. під час перебування німців у Києві, було подано відомості про історію та культурні пам'ятки міста, а також географічно-економічний нарис [9].

Важке економічне становище в Україні 1919—1920 рр., постійні зміни влади та воєнні дії призвели до руйнування зв'язків між видавництвами й авторами, до нищення поштового сполучення між містами та здорожчання поліграфічних послуг. Ці чинники перешкоджали стабільній роботі видавничої сфери. В одному лише Києві влада змінювалася 15 разів, а кількість населення за 1917—1920 рр. скоротилася на 28% [10].

Прийшовши до влади, більшовики створили в місті власні видавництва: "Космос", "Боротьба", "Червоний прапор", "Видавництво Комуністичної партії Східної Галичини та Буковини", "Всеукраїнське видавництво. Київська філія", в такий спосіб перевівши справу більшовицької пропаганди в ранг державної політики. За короткий період "Космос" випустив низку брошур суто політичної тематики накладом по 50 000 примірників. Загалом упродовж своєї діяльності "Космос" видав 18 назв книг і брошур, "Боротьба" (1919—1920 рр.) — 40 назв брошур. Найбільше видань надрукувала Київська філія "Всевидаву" — 95 назв книг.

Видавничі відділи було створено при Київському губернському комітеті КП(б)У, політуправлінні Київ-

ського військового округу, Народному комісаріаті з військових справ України, Колегії просвіти та пропаганди при виконкомі Київської ради робітничих депутатів. Ці видавничі осередки друкували політично-агітаційну літературу, наприклад, Народний комісаріат з військових справ України впродовж 1919 р. випустив 72 назви політичних брошур.

Водночас приватні й кооперативні видавничі підприємства опинились у кризовому стані. Одне з найбільших видавництв 1917—1918 рр. — товариство "Час" 1919 р. навіть не мало змоги сплатити податковий борг у сумі 2300 крб 48 коп. У листі до комісаріату Київської фінансової палати від 7 травня 1919 р. № 151 "часівці" повідомляли, що їх клієнтами були винятково земства та кооперативи в різних регіонах країни і, починаючи з листопада 1918 р., майже зовсім "припинилась комунікація та відправка книг по залізниці на провінцію і що з лютого 1919 р. припинилась всяка надсилка грошей за вислані раніше по рахункам книги, що протягом цього строку всі суми були витрачені виключно на платню робітникам". Також повідомлялося, що "з 30 квітня 1919 р. по розпорядженню колегії при Наркомосі зачинено не тільки гуртову комору, але й інші рознічні торгівлі для підрахунку книжок та їх учоту, через що в ці дні неможливо одержати ні звідки грошей навіть малими частинами для біжучих видатків" [11]. Товариство "Час" просило відтермінувати виплату боргу, поки буде дозволено торгувати книгами.

Упродовж короткого періоду радянська влада ухвалила низку законодавчих актів, зокрема про заборону вільного продажу книжок, про націоналізацію видавничих осередків та їхнього поліграфічного обладнання тощо. Наркомос оприлюднив Постанову "Про порядок реєстрації та обліку книг, які виходять в Києві", відповідно до якої 50% видань мали надходити на облік відділу постачання й розподілятися за його ордерами, якщо не було постанови відділу про зняття видання з обліку. Крім того, відділ постачання мав пріоритетне право на закупівлю всього чи частини видання, що виходило друком [12]. Припинили роботу найбільші видавництва міста: "Криниця", "Дзвін", "Час" (Постанова Кооперативного комітету УСРР "Про об'єднання кооперативно-видавничої справи в республіці" від 6 вересня 1920 р.).

У липні 1920 р. більшовики націоналізували в Києві 152 поліграфічні підприємства, устаткування яких складалося з 392 друкарських і 16 складальних машин, 14,2 тис. пудів друкарських шрифтів. У 1920 р. київські видавці надрукували вдвічі менше книг, ніж 1917 р.

Висновки. Аналіз книговидавничої діяльності Києва свідчить, що в роки Української революції місто було лідером із випуску книжкової продукції у країні та мало найбільшу кількість професійних видавничих осередків. Широкомасштабний друк україномовних книг київськими видавцями став вагомим

складником формування національної ідентичності нашого народу. Книги, видані в Києві найбільшими видавничими осередками ("Криниця", "Вернигора", "Час", "Дзвін", "Друкарь"), розповсюджували по всій території держави, охоплюючи як доросле населення, так і найменших читачів. Кооперативні видавництва та видавничі товариства були найпоширенішою формою видавничих осередків 1917—1918 рр. Київські видавці здебільшого розповсюджували власні видання через мережу книгарень, що відкривалися по всій країні.

Видавничу діяльність у Києві провадили: видавництва та видавничі товариства, державні установи, при яких створювали видавничі відділи (міністерства, наркомати, губернські народні управи), друкарні, кооперативні союзи й спілки, наукові та громадські

установи, навчальні заклади, товариства "Просвіта", політичні партії, військові підрозділи, редакції газет і журналів, книгарні, приватні особи.

Патріотично налаштовані київські освітянські, громадські, політичні діячі та видавці, самовіддано працюючи для розбудови суверенної держави, зробили цінний внесок у духовний розвиток українського народу, маючи на меті виховання гармонійних і розумних людей на засадах любові та пошани до національних традицій. Вони прагнули донести до суспільства розуміння й усвідомлення свого історичного шляху, що мало особливе значення для творення нової країни. Книжкові видання київських видавничих осередків допомогли зберегти й відтворити історію реальних подій, що відбувалися в Україні впродовж 1917—1920 рр.

Список використаних літератури та джерел

1. Дружбинский В. Переписи населения. Киев / Валерий Дружбинский // Зеркало недели. — 2019. — № 37. — 5—11 октября.
2. ЦДАВО України. Ф. 1184. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 44.
3. ЦДАВО України. Ф. 1184. Оп. 2. Спр. 8. Арк. 45.
4. Яновська Л. Повернувся із Сибіру : драма на 5 дій / Л. Яновська. — 5-те вид. — Київ : Книгозбірня, 1918. — С. 1.
5. Сова А. О. Культурно-просвітня діяльність "ДНІПРОСОЮЗУ" / А. О. Сова // Вісник Львів. комерц. акад. Серія: Гуманітарні науки. — Львів, 2010. — Вип. 9. — С. 143.
6. ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 4.
7. ЦДАВО України. Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 695. Арк. 9.
8. Петров С. Книжкова справа в Києві / С. Петров. — Київ : ТОВ "УВПК "ЕксОб", 2002. — С. 59, 63.
9. Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew. — Kiew, 1918.
10. Дружбинский В. Там само.
11. ЦДАВО України. Ф. 3576. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 58.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 716. Арк. 1.

Olha Vaskivska

Book publishing in Kyiv: 1917—1920

The article is devoted activity of the Kyiv publishing cells and book products to given out by them in the years of Ukrainian revolution. The problem of becoming of national knigovidannya in Kyiv and providing of wide circle of readers is broken by book editions. On the basis of analysis of that time events investigational activity of publishing cells which worked in Kyiv and did ponderable payment in the matter of erecting of publishing business.

The article is based on the archived materials and last researches in the sphere of publishing matter of years of Ukrainian revolution. The scantily explored pages of history of book matter of Kyiv are reflected and extended a spring base of researches in the area of cultural achievements of our people. Previously unknown factual material was introduced into scientific circulation, in particular documents on the activities of some Kyiv publishing houses, quantitative indicators on the issue of book editions of this period, which contributes to the reproduction of the objective history of book publishing in Ukraine.

Keywords: book editions; publishing houses; issue of editions; state institutions

References

1. Druzhbinskij V. (2019). Perepisi naseleniya. Kiev. *Zerkalo nedeli*, 37, 5—11 oktyabrya.
2. CDAVO Ukrayini. F. 1184. Op. 2. Spr. 8. Ark. 44.
3. CDAVO Ukrayini. F. 1184. Op. 2. Spr. 8. Ark. 45.
4. Yanovska L. (1918). *Povernuvsyia iz Sibiru : drama na 5 dij*. 5-te vid. Kyiv: Knigozbirnya.
5. Sova A. O. (2010). *Kulturno-prosvitnya diyalnist "DNIPROSOYUZU"*. *Visnik Lviv. komerc. akad. Seriya: Gumanitarni nauki*, 9, p. 143.
6. CDAVO Ukrayini. F. 2201. Op. 1. Spr. 695. Ark. 4.
7. CDAVO Ukrayini. F. 2201. Op. 1. Spr. 695. Ark. 9.
8. Petrov S. (2002). *Knizhkova sprava v Kyevi*. Kyiv: TOV "UVPK "EksOb".
9. *Kennst du Kiew? Soldatenführer durch Kiew*. (1918). Kiev.
10. Druzhbinskij V. (2019). Perepisi naseleniya. Kiev. *Zerkalo nedeli*, 37, 5—11 oktyabrya.
11. CDAVO Ukrayini. F. 3576. Op. 1. Spr. 7. Ark. 58.
12. CDAVO Ukrayini. F. 166. Op. 2. Spr. 716. Ark. 1.

Надійшла до редакції 11 жовтня 2021 року